

SAY ISTVÁN

Közművelődés és kistérség – kultúra és kistáj

(milyen a kistérség, ha kulturális – és milyen a közművelődési szakember, ha kistérségi)

Közelítsük meg a kultúrát és a közművelődést jól körülírható alanyai felől! Legtermészetesebb alanyuk a személy, az egyén egyfelől, illetve a nemzet, a nép másfelől. Ezek aligha vitatható állítások. Egyéni kultúra és művelődés, nemzeti kultúra és művelődés – ki vonná kétségbe, hogy ezek adekvát fogalmak?

Közelítésünkben induljunk el azonban e két szélső lehetőség irányából köztes irányokba! (Most hagyjuk figyelmen kívül az olyan tágítási lehetőségeket, mint az összemberi vagy a kontinentális az egyik irányban, illetve az egyes személyiség életkori, szerepek szerinti stb. partikularitása itteni szemszögünkből a másik irányban!)

Az egyén felőli haladásunk lépései lehetnek pl. a család, a szomszédság, a baráti társaság, a lakóhely, a település, a térségi vonzás... A nemzet felőli haladásunké az ország, a régió, a megye, a kistérség („járás”), a mikrotérség...

A két irányból összetalálkozó közelítésünk a térségi vonzás, a kistérség, mikrotérség kategóriák táján talál közös pontot. Az egyénnek még hétköznapi teljességében van térségi dimenziója, a nemzeti közösségi pedig a kistérségben már mindenképpen erőképző lehet.

Adekvát-e, ha ezen a találkozási ponton is meg akarjuk találni a kultúra és közművelődés alanyát? Értelmes fogalom-e a kistérségi kultúra, kistérségi közművelődés? Nos, első állításunk az, hogy mindenképpen elfogadható, van elméleti és gyakorlati szakmai tartalma, s egy polgárisult társadalomban az egyéni és nemzeti kultúra félútján lehet legalább olyan adekvát, mint amilyen mértékben e két előbbi annak tekinthető.

Hogy a város és környéke, mint szerves egység a közművelődés és a kultúra számára jól megragadható fogalom, azt ebben a témában kiterjedt szociográfiai és szociológiai irodalom bőven igazolja a hozzáértő számára. Persze, mi a város? Az a település, amely jogi rangja szerint az? És

hol vannak szerves környékének határai olyan viszonyok között, amikor a rangjuk szerinti kisvárosok bizonyos térségekben már szinte egymást érik?

Hogy a kistáj vizsgálódási körünkben ugyancsak jól kezelhető kategória, azt pedig a néprajz bizonyítja, hiszen táji egységeinek körülhatárolásában elsődlegesen a kultúra a meghatározó.

Amit legújabb (de természetesen nem előzmények nélküli) igazgatási – és kis részben társadalmi, politikai – divatunk előbbiektől függetlenül megfontolásra ajánl, az pedig az úgy nevezett (statisztikai) kistérség.

Mit kezdhetünk vizsgálódási körünkben ezzel az elsődlegesen főleg igazgatási-fejlesztési megfontolásokból most megerősödő új térségi fogalommal: a kistérséggel? Sok tekintetben korábbi járások újjászerveződése nyomán alakul. A megszorított városszám miatt azonban igen sokszor több kisváros közös térsége. Területi mérete és népességszáma szerint is viszonylag nagy szélsőségekkel jellemezhető. Soknak az autonóm léte alig-alig igazolható, valószínűleg csak politikai érdekérvényesítés átmeneti termékei ezek. Sok esetben pedig érthetetlen, hogy miért nem darabolódott tovább a tényleges viszonyoknak megfelelően. Vagyis a kistérség – mint olyan – létezik, csak olykor nem feltétlenül itteni témánk logikája szerinti, a határait tekintve inkább kreált táji egység.

(Az úgy nevezett kistérségek kialakításakor nem vezérelte a döntéshozót az alapelv, hogy a területi hierarchia szintjein átlagosan és megközelítőleg azonos méret indokolt. Persze értelemszerűen elfogadható, hogy a megyeszékhelyek és megyei jogú városok a saját kistérségeikkel együtt számítva nem egyszer önmagukban kisebb megye méretét is elérhetik. A sor másik végén elgondolkodtató tény, hogy a kistérségek jó egy hatodának – azaz harmincegynehány kistérségnek – a népessége ma már nem haladja meg a húszezer fős határt sem.)

Röviden tekintsük át Tolna megyét ezeknek az előzetes gondolatoknak a jegyében!

*

Az ötvenes éveket Tolna megye szerkezetileg hat járással érte meg. Nem sokkal később azonban a megye magvát képező Gyönki járást felosztották a többiek között. A hetvenes évek végén azután ez az öt járás kezdte meg a városkörnyéki igazgatási rendbe való átszerveződést. Az egységek határai kisebb mértékben szinte állandóan változtak, és voltak

viták a közelmúltban is a kistérségek kialakításakor, de végül is Tolna megye jelenlegi öt kistérsége gyakorlatilag az egykori öt járásnak tekinthető.

Méretét, határát, struktúráját és működését tekintve az új „módi” szerint a leginkább a Dombóvári kistérség alkot kistérséget. Egyértelmű és egyetlen városmagja tényleges város, és a kistérség határai közelítik a vonzáskörzetét. A határ észak felé Gyulajnál laza, amelynek új keletű közútja a 65-ös út irányába felerősíti az amúgy is erős tamási kötődést. A dél felőli határok a leglazábbak, hiszen itt a hivatalosnál távolabbi vonzások is mutatkoznak, amelyek – bár régióon belül – már két szomszédos megye területét érintik. Ugyanakkor, mint az a statisztikai tények elemzéséből kiderül, legkevésbé épp erről a kistérségről mondható el, hogy kulturális egység.

Közel hasonlók állapíthatók meg a Bonyhádi kistérségről. Egyetlen városával szintén egymagvú (a vele szinte szomszédos Nagymányok nagyközség egyelőre még mikrotérségi szinten sem tekinthető kiegészítő centrumnak). A hivatalos statisztikai határok észak felé azért lazák, mert a Zomba környéki mikrotérség négy települése sok szállal idekötődik. Kelet felé vitás lehet, hogy egy esetleges Bátaszéki kistérség három–négy községet nem hasítana-e magához. Végül délen a tényleges vonzás itt is átnyúlik Baranya irányába. Az előző kistérséggel ellentétben ennek a kistérségnek viszonylag egységes kulturális arculata van, létezik úgynevezett völgyeségi kultúra. Ennek meghatározója a hagyományos sváb adottság, illetve a népességcseréket követően, fél évszázada ehhez járul a bukovinai székelyek „hozott” hagyománya.

A megye keleti határvonalát képező Duna az immár három itteni híd ellenére is nagyon erősen tényleges határ (talán Dunaföldvárt kivéve). Így a megye Szekszárdi kistérsége és Paksi kistérsége Bács-Kiskun irányában stabil határú. E két kistérség egységét leginkább túlzó méretük kérdőjelezi meg.

A Szekszárdi kistérségben három város is található, továbbá két nagyközség, amelyek közül Decs kiegészítő alcentrumnak is tekinthető. Kistérség szervezésére Tolna és Bátaszék is képes lehetne, ebben az esetben a Szekszárdhoz kapcsolódó Sárköz és Sióagárd kulturálisan a megye legerősebb táji egységét képeznék. De látszik kulturális arculat tekintetében egy erősödő egységesség a lehetséges, Bátaszék központú kistérségben is.

A Paksi kistérségen belül közös jegyeket mutat a Sió–Sárvíz mente, de centrális települése, Nagydorog nagyközség még nagyon távol áll attól, hogy városias funkciójú térszervező lehetne. Északon nagyon városias Dunaföldvár, amelynek megvan a maga egyértelmű vonzáskörzete, ez azonban inkább Fejér és Bács-Kiskun felé képződik, mint a saját megye felé.

Településszám tekintetében ugyancsak túlméretezett a Tamási kistérség. Nem egymagvú, Tamásin kívül Simontornya is város, és ebbéli funkcióit erősíteni képes, továbbá Hőgyész és Gyöng (utóbbi egykori járási székhely) a várossá válás határán állnak. Az utóbbi három „miniváros” a maga aprófalvas környezetében térszervező, Simontornya vonzása áttérjed Fejér megyére is. Ez a három mikrotérség eltérő fokban ugyan, de kulturálisan is határolható. A nélkülük tekintett, szűken vett Tamási kistérség a közművelődés szempontjai szerint már inkább a Dombóvári kistérségével azonos jegyeket (szegényességet) mutat.

Összegezve azt állapíthatjuk meg, hogy témánk tekintetében jobban használható lenne a kistáj fogalma. Ez esetben a jelenlegi öt kistérség helyén akár tizenkét kistáj is megjelenik: dombóvári, bonyhádi, szekszárdi + tolnai + bátaszéki, paksi + dunaföldvári + nagydorogi, tamási + hőgyészi + gyöngi + simontornyai centrumokkal (és vitára alkalmas egy esetleges decsi megfontolása is tizenharmadikként). Egy ilyen felosztás esetében a dombóvári, a tamási, a paksi és a dunaföldvári kistáj vonná ki magát a leginkább a kulturális kistáji besorolásból – nem lévén igazi kulturális karakterük. A bátaszéki és a bonyhádi kistáj kultúrájában domináns a bevándorlók (svábok, székelyek, kis mértékben felvidékiek, töredékesen délvidékiek) hatása. A hőgyészi kistáj (a zombai mikrotérséget ideszámítva) sváb–székely kettősséggel jellemezhető kulturálisan, a gyöngi már inkább csak sváb hagyományokkal írható le. A simontornyai és nagydorogi kistáj sajátja a sváb és a magyar melletti erős roma (zömében beás) elem. A tolnai kistáj az üdülési funkciókat, a szekszárdi a borkultúrát társítja meglévő multikulturális sajátosságaihoz. Amennyiben a szekszárditól önállósulna, akkor egy decsi kistáj az egyetlen frekventált Tolna megyei magyar néprajzi tájegységgel egybeeső területén a legkülönlegesebb belső erővel rendelkező kistáj lehetne.

Az utóbbi megfontolások egy koncepciózus közművelődési fejlesztés során figyelmen kívül hagyhatatlanok. Ugyanakkor letagadhatatlan, hogy a statisztikai kistérségek identitástudatát jelenlegi határaikkal egyre job-

ban erősíti a gazdasági, a forrásfeltáró közös érdek. Ez óhatatlanul kulturális hatásokkal is jár majd hosszabb távon. És a közművelődési szakmának ennek tényleges bekövetkeztéig sem célszerű tétlenkednie.

*

Kezeljük a térségi fogalmát egy másik nézőpontból is a legmerészebben! Ne rémüljünk meg annak kimondásától, hogy a térségi szemlélet egyre erősebb érvényesítése nemcsak uniós aktualitások és forrásfeltáró ésszerűség miatt a közeli jövőnk kulcsa!

A humán szellemiség értékeiért – másképpen a kultúráért – aggódók egyik állandóan megfogalmazott aggálya a globalizmus gyors és teljes felülkerekedéséről szól. Minden józan bölcselő és társadalomfejlesztő félti a nemzeti kultúrát, kultúrákat a globalizációtól. Éppen ezért fokozódik az elvárás, hogy ezek a nemzeti kultúrák vértéződjenek fel minél jobban a globális törekvések ellenében.

A száguldó globalizáció megfékezője, netán megtorpantója azonban valóban az erős nemzeti kultúra lehet? Egyáltalán adekvát fogalom-e még nemzeti kultúráról beszélni akár csak a szűken vett Európában is? Hogyan határozzuk meg ebben az esetben pl. a belga, a luxemburgi, netán a svájci nemzeti kultúrát?

És helyes-e egyáltalán az a fogalomalkotás, amelynek kiindulópontja sajátos „magyar nemzeti” szocializációnk?

Hiszen Európa nemzetállamai között alig-alig akad olyan hasonló, amelynek keretében Magyarországgal ellentétben ne élne tömbki-sebbségek, vagy ne szabdalná a saját nemzetit is olyan nyelvváltozati színesség, olyan népcsoport szerinti különbözőség, mint amelyet mi, a trianoni határok között meghatározódó magyarországi magyarok aligha ismerünk, ismerhetünk itthonról.

Németországban a polgár előbb bajor, sváb, frank, szász, alnémet (plattdeutsch) stb., mint ahogy össznémet. Nagy-Britanniában nemcsak maga az angol visel helyenként erős táji jelleget, de ott él vele együtt a walesi, a skót és az ír. Franciaországban már maga a centrumfranciától eltérő déli provanszál (okcitán) is különös térségi kuriózum, mikor is a kelta bretonokról vagy az elzászi németekről még szót sem ejtettünk. Spanyolországban katalánok, galegók stb. színesítik a térségi palettát, amelynek legmarkánsabb foltja a baszkoké.

Maga az egységesülő Európa is egyre inkább lesz hasonlatos soknépű és soknyelvű államaihoz. Vagyis miközben a nemzeti egyre inkább beletágulni látszik a globálisba egyfelől, egyik fő ereje ennek e nemzetinek a globalizmus ellen szinte mindenütt a lokális másfelől. Azaz úgy tűnik, hogy a nemzeti jelleg jövője a globális és a lokális kellő egyensúlyának megteremtésétől nagyon is függ.

A térségi lokális kultúra legtermészetesebb nagyságrendje a régió. Egy-egy multikulturális régió esetében (a többség pedig ilyen) a kultúra alkotó sejtjei a kistérségek (városkörnyékek), olykor a mikrotérségek. És ezek megkülönböztetésre képessé tevő jegyeinek erősödése a globalizáció egyik fő ellenhatója. Vagyis a kistérség nem azért nagyon európai, mert ez a brüsszeli „pénztárca-nyitogatás” egyik kulcsszava, hanem azért, mert az európai módon való, a globalizmus elleni – önazonosságot nem sértő – összefogás egyik alapozó eleme.

Persze tisztában kell vele lennünk, hogy a magyarországi kistérségek kulturális megkülönböztetéséhez olyan jellegzetes kapaszkodóink aligha lesznek, mint mondjuk, egy spanyolországi kollégánknak hazája tekintetében. Bár például a kőszegi kistérségnek a vásárosnaményitől való kulturális megkülönböztetéséhez aligha kellene mélyreható szakmai ismeretek. De ezt, mondjuk, Kazincbarcika és Balatonfüred vonzáskörzeteinek összevetésekor sem túl nehéz elfogadni. Sokkal elfogadhatóbb a magyar kultúrán belüli térségi tagolódás ténye, ha nézőpontunkat a teljes Kárpát-medencére kitágítjuk. Valamennyi határon túli magyar térség alapvetően különbözik az anyaországitól. És határon túl is érdemiek a különbségek, vegyük csak a Felvidék–Délvidék, Kárpátalja–Alpokalja ellentéteket! Sőt a Romániába szakadt magyarok tekintetében a kutatók szerint jól leírható egy kettősség, de akár egy hármasság is: Székelyföld – Belső-Erdély – Partium megosztásban. (És akkor hol vannak még a csángó magyarok?!)

Már Szlovákiának az Európai Unióhoz történt egyidejű csatlakozása is számos tabut tett értelmetlenné, három–négy éven belül, Románia csatlakozását követően ez még sokkal inkább így lesz igaz. Ne rémüljünk hát meg az összmagyar térségi tagoltságról beszélni, azzal szembesülni, néhanem azt igenis fontosnak tartani!

*

Egy ilyen, a kultúrában is értelmes térségi tagoltság ténye azonban alapvetően új közművelődési szakember típusát feltételezi.

Elengedhetlenné válik ugyanis a szűkebb pátria, a sajátos kistáj, kistérség kultúrájának, értékeinek, hagyományainak, szokásainak legmélyrehatóbb és naprakész ismerete. Nincs az a szakmai diploma, amely az ilyen hozzáértést önmagában bizonyítaná, főleg garantálná. És ez a kívánatos ismerethalmaz ugyanakkor aligha szerezhető meg akkor, ha az alapja nem egy színvonalas, professzionális diploma.

Vagyis a térségi közművelődési szakembernek nemcsak tanultsággal kell rendelkeznie, hanem az állandó eltanulás és beletanulás hajlandóságával is. Fel kell vértéződnie azokkal a készségekkel, hogy hogyan mérheti és ismerheti fel a helyi sajátosságokat. Kell olyan népismereti, folklór, társadalomismereti, szociológiai, kisebbségi nyelvi stb. tudásokkal rendelkeznie, amelyek eddig nem voltak a pályára lépés feltétlen előfeltételei. Kell értenie ahhoz, hogy hogyan térképezhető fel a helyi kultúra központilag szentesített sablonok gépies használata nélkül is.

Másfelől viszont rendkívüli készségekkel és empátiával kell rendelkeznie a teamszerű dolgozás tekintetében. Egy-egy térségi „népművelő” ugyanis nemcsak kistérségi kultúrájának legavatottabb szakembere lesz majd reményeink szerint. Vélhetően továbbra is megmarad – felkészültsége és/vagy szűkebb érdeklődése alapján – egy-két parciálisabb kulturális szakterület elkötelezetten speciális szakértőjének. Az „össz-kulturális” szakterületi szakértelmet azonban ebben az esetben csak több térségi szakember egyszerre, együtt, összefogva, összedolgozva lesz majd képes megtestesíteni.

Szinte „magányos farkasként” lesz tehát majd szakember, ha saját kistérségének kultúrájáról, közművelődéséről van szó, ám kifogástalanul és fegyelmezetten tud „falkába illeszkedni”, ha a kultúra, a közművelődés egészét kell birtokba venni.

Hogy a minél komplexebb szakmai szolgáltatói hozzáértés adekvát szintere továbbra is a megye maradhat (ami viszont a jelenlegi megyei szakmai szolgáltató intézmények zömének azonnali gyökeres átalakulását kívánná meg), avagy ebben a tekintetben is előtérbe kerül a régió, nos, az egyelőre még a közeli jövő nagy kérdése lehet csupán...